اسلام

او

داسلام نقش

دفرداوجامعې په جوړولوکښې

Ketabton.com

د گل پا چا ((الفت))

www.ulfat.de

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲ هجري ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان | مخ

تقریظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
داسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه داسلام په نظرکښې: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف درې مدرسې 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانوعصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقريظ

دپلار له مرګه وروسته ملګرو راته وويل چه پس لدې ته بايد دهغه په هرنا چاپ شوی اثربانديې چه وروسته تردې راوځي يوڅه وليکې.
دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداو جامعې په جوړولوکښې نوميږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړې ته چه په دين بانديې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب بانديې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څيړنو او مطالعوتېرکړي وي، څه ليکل اسانه کارندی.
په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږي. بيا هم دغه څوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيروپه حيث چه دخوی ولی ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.
څلويښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پريښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.
دالفت صاحب دهغې زمانې دينې لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او څوتکميل يانا تکميل واړه اوغټې دينې کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائی نه شاعری او ليکوالی ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډيرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.
داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپوورو ستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزيارت له اداکولونه وروسته (د ١٣٥٣ هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکوپيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ١٣٥٦).
پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست اومرګ سره له اذله يوله بله تړلی او ملګری کړی و.
داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګر نور کارئې پاتې و.
مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندی ځينې علامې ايښی وې اوله ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی اوبيائې بيرته پدغومحوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلوميږي چه دڅه دپاره؟
دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې اوپه مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شو ی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.
دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب بانديې بياغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.
دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړانديې وروسته شوی هم وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قدرت له يوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحليلي فکر او نظر وليکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجديد نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
مادکتاب په تدوين او نقلولو کښې ځانته دهيڅ راز مداخلې، تصرف يا لاس وهنې حق ورنکړ او يوائې مې داصلي نسخې له مخې نه يو بل نقل تهيه کړ.
علاوه ددې کتاب دآيتونو له تطبيق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ايتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآيتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څيړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ايمان.
۴- داسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنيوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکيت او مالی سياست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غايه او اغيزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق.
۱۵- دصوفيانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طريقې.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه.
۱۹- متکلمين او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څيړل شويدی هغه آيتونه او احاديث هم ورسره يوځای بيان شويدی چه دهمدې مطلب يا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بيا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسيمولو دپاره دحضرت محمد (ص) ديارانو، اصحابو او نورو واقعی پيروانو په لنډې پېژندنې سربيره دهغوی دهر يوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردار هم دهغوی دحيات په مختلفو مراحلو کښې څيړل شوی دی ترڅوپدې ترتيب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ايمان يابې ايمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پيغمبر حضرت محمد(ص) اونورويارانوئې ويلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبيق کړيدي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات دعامو خلکو دپاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او دصالحه اعمالو په برخه کښې دمسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځینې کتابونه داسې هم دي چه دآیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه دجامعې ډېر لږ خلک یا یواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه دعامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یایوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره دتحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی اولدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي اوله بلې خوا داجتماعي وجایبو او تکالیفو یادصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یولړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو دیني وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یا ئې نه و پیژندلي.

همدغه دمسلمانانو اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینې او همدرۍ ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نو ځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او خیړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه دصالحه اعمالو عمده رکن دی او داسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یواځې مونځ ددینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای دخپل هربنده سره دهغه داجتماعي روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یواځې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه داسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې دمسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصرنه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر دسعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري او سیاسي تنظیم او سمون دپاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دا کتاب په دغه لړ کښې د هغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې د خپلو پيروانو د د غوضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډېر ښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړېده:
((هغه سياسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دېر صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))
د سياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل د رېښو اونيلو په وده او انکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتيب مينځ ته راغله دا کتاب ډېره ښه رڼا اچوي او دغه پديده د نورو پيغمبرانو او په تېره بيا د اسلام د پيغمبر او اسلامي دورې د نهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي د دغې جامعې د جوړونکو يعني افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه د غه جامعه له څنګه او کوموافرادو نه جوړه شوې وه او بيا کله چه د دغې جامعې د افرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهيت او ساختماني شکل او حالت څېړي.
يعنې د جامعې څيره او عکس د هغې د افرادو په څيرو کښې ګوري او د افرادو څيرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يو د بل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهيت او خاصيت يو شي، طبيعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده او په اتوماتيکي ډول د هغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ د پاره ښه زمينه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترين مثال و.
د افرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزاديو ترمينځ د توازن رعايت او حمايه، د هغوی د هريوه د منافعو ترمينځ د تصادم مخنيوی او په نتيجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحيتونو ترمينځ داسې حدود او سرحدتاکل چه يوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې د بارزو خصوصياتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډېره ښه څېړنه شويده. د کتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يافردی د کتاتوري چه د کتاتورلکه لويه هيولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وګڼې او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.
د غلام او غلامۍ د سيستم کلي اضمحلال، الغاء او د هغه ريښې شنډول چه د اسلام تر راتلو د مخه ئې لکه هيولیٰ د ډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لويې کولې د اسلام د پيغمبر او په دنيا کښې د اجتماعي عدالت د برقرارولو د يو اخني قهرمان حضرت محمد (ص) او د هغه د يارانو په سيستماتيکي حرکت او عملی اقداماتو له مينځه ويوړل شو او دغه تاريخي او انقلابی افتخار هم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډېر په ښه صورت راټول او څيړل شويدي.
په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سيستم او روش ډېر قاطع او مشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار او پريشانه اوبل ئې د قارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.
که د اسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل او په نادارو ئې ويشل د اسلام اقتصادي پاليسي ده او دغه ويش هم بايد داسې وي چه د نادار حيثيت او انساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.
له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.
ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظم او ظالم له مقابلې نه وو ېرېږي یا وډ ارشي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.
اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼي بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او د اپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو دپاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی د اپدې چه دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو براقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منیځه وړلو دپاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو دپاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یوله بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته د اپه ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد(ص) او د هغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو ځخه.

عزیزالرحمن «الفت»
د حوت ۱۰- کال ۱۳۵۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ كښې بې تعصبه صحيح تحقيق كړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونكي دي چه دا انسان په تهذيب او اصلاح كښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه كولو او سمولو كښې ئې كار او زيار ډېر قدرور دی. دوی د دې د پاره چه نيكي په بدی او حق په باطلو غلبه ومومي، كړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په كاڼو ويشتل شوي، په سولی خېژول شوي او رټل شويدي. د دوي په تعليم او تربيت ډېر نه سړي سړي شويدي او قومونه د انسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت كښې د تكامل او ترقۍ په لور كاملاً يو مفيد حركت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت كړيدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه كړيده. په دې كښې شك نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې كلك تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو كښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تكامل د پاره ښه جامعه په كار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړېږي. كه د فرد او جامعې تر منځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري كوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه كې كه فرد او فرديت ته زيات اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وكړي نو بيا ځينې افراد د خپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي كيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا كوي چه په دغه صورت كښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان كوي. كه بالعكس فرد بېخي بې اهميته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بيا د جامعې دروند سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي كولی. د فرد او جامعې په معامله كښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. كه د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو كښې د اجتماعي نظام په حيث هم د فرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خير او مصلحت په نظر كښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړكړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق وركړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړګڼلی دی، هم ئې د شخصيت او استعداد رشد او تكامل ته زمينه مساعده كړې چه افراد د قابليت په صورت كښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلي وكړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاكولو او ملګري كولو په معنی هم په اسلامي نظام كښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد كښې اسلا م موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي كوي او يو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو كښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي كړی چه فرد د جامعې په خدمت كښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې د خلكو په خدمت كښې وموند.

د اسلام د بريالیتوب راز په همدې كښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا كړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلا م کښې د جامعې د خیر او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول یولوړ هدف وګرځید او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسیاتي لحاظ څه بایلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصیب شو.
که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
د بې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت اورسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحې ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلوېښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ دغه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلوېښت کاله ، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چاچه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار ورجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر) ، په موالیو کښې (زیدبن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته ترهغه چه (یاآیُها المدَثِر)سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعدبن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کاروغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبد الرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبید الله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳)عيسوى کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصدَع بِمَا تُوءمَرُوَأَعرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت ۹۴)يعنى ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکيږې اوله مشرکالوڅخه مخ واړوه.

داهم ورته وويل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ -الشعرآء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډيره نژدې قبيله.

داسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پيغمبرخپل رسالت علني کړ دقريشو مشران: عتبه او شيبه د ربيعه زامن، ابوالبختري دهشام زوى، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وايل سهمى، نبيه او منبه دحجاج زامن او داسې نور ابوطالب دحضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بد وويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پريږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دى او تاهم دهغه دين ندى قبول کړى. ابوطالب له هغوى سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دى پخپله رسول الله (ص) ته ورغى او د هغوى دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخداى رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگراولوالعزم پيغمبرخپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولونه زيات مالدارشې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دې منو، که مريض ئې اوڅه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کيږدي قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو دحضرت محمد (ص) او دده داصحابو دځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئې نه درلود او له نوروځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابو نولاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړى وچه ددين په لار کښې ئې دسر او مال قربانول ابدي ژوند گاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښې و دحضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحى تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړى مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوى چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم دخاصې يادونې وړدى.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوى چه مور او پلارئې اسيران نيول شوي و اودى د اميه بن خلف غلام پاتې شو داسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دى لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشگو کښې خښ کړ او درنه تيږه به ئې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پرې وو ايې اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئې نه پټوله.
چاچه د مکې معظمې د سره اوړې سره غرمه ليدلې وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز اوچتول څنګه ايمان غواړي؟
يوه ورځ چه د غه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډارېږې چه د غه مسکين د غسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له د غسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

ياسر، عماربن ياسر او سميه (دياسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی چه عمار، ياسر او سميه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بيول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه د غه دين پريږدي او بېرته پخواني دين ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال وليدل نو ورته ئې وويل:
(صَبراً آلَ يَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّهُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وينا چه ديوه پيغمبرد خولې وه دومره موثره وه چه ياسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقيدې په لاره کښې قربان کړ.
سميه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وويل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډېرې بيرحمۍ په فحبيع او وحشيانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهيده همدغه سميه د عمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسيده. سميه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ويريده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او د قريشو له لاسه په هغو سروشګو کښې ښخيده چه جوار به پکښې وريته کيدل مګر خباب په هيڅ صورت چاله خپلې عقيدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تيرې هم ايښودل کيدې.

صهيب:

دسنان رومی ځوی صهيب چه دی او عمار بن ياسر په يوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو ته نه و رسيدلی دقريشو له لاسه ئې ډېر عذابونه او کړاوونه وليدل او د هجرت اراده ئې وکړه قريشو دی پدې شرط پرېښود چه خپل مال ئې ټول قريشو ته پرېښود او دی ترېنه يو سر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهيره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهيره اسلام راووړ. دی هم د ضعيفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ايمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپيره او ازاد ئې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبيبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندي. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و دايمان دقوت يو څو مثاله چه دشرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت داسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوو او و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

داسلام سپيڅلی دين په دوو ټکوکښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ورسره جوخت ملګری دی. يعنې بې عمله ايمان او بې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې او پيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن او مسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد او مخص عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آيا ليدلي دې دي هغه څوک چه د دين تکذيب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه يتيم رټي او د مسکين په مړولو کښې له تحريص او بيړې نه کار نه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شيان دي چه خلک ئې معمولاً يو له بله په عاريت غواړي لکه: کټوه، ديګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ايمان په حبل المتين ټينګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا يُؤمِنُ اَحَدُكُم حَتَّى يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعنې ستاسو هيڅ يو (کامل) مومن کيدی نشي څو چه دخپل ورور د پاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي يعنې هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. دا هم د رسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ) مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يوا ځې پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ كَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.

د مسلمان په باب رسول الله (ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ المُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.

وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد يو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وويل: نه! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بيا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه دقرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو! عمر هغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پېژني او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيت و نو کښې ئې بيان په ښه شان شويدي:

(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دانه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي دهغه چانيکي ده چه په خدای او دقيامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته یتیمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګرو ته او لګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفا کوي کله چه عهد وکړي (او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختیو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دین کښې او هم دوی دي متقیان. په دې آیت کښې پس له ایمانه اول مال ورکول خپلوانو، یتیمانو، مسکینانو، پردیسیانو، سوالګرو ته او د غلامانو د ازادولو دپاره نیک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دا ښیي چه یوازې د زکات ورکړه کافی نه ده باید سربیره په زکات نور مال هم په خیریه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړ شي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم داصلي نیکۍ مهمه برخه ده.

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې د وجود اظهار ونکړی شي څکه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) وو ایه! (ای محمده) که دې ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه د بازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا د خدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډېره مینه لري او په هر چا له هر څه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که د دغو ټولو په مقابل کښې د خدای، د رسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق یاست او د غه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه د فلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یو راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله د ایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو رواړی. وو ایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائئ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هر څه نه خوږدی او دغه ایمان هر څه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ د کتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده د دنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او د خدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. د خدای امر همدغه دی چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور د باندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمي دی.

په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای د احکامو خلاف فیصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی داسلام زما مداران دخدای داحکاموچلوونکي او تطبيقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وايي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المايده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړيدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المايده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړيدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن اومسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرواو مناهيوکښې دا امر اونهی هم شته چه وايي:(فَلاَ تَخْشَوُاْ النَّاسَ وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المايده آ:۳ او۴۴) نومه ډاريږئ له خلکونه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاريدل اوله خلکو څخه نه ویريدل داسلامی احکامو په تعمیل کښې ډیر زیات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قايمول هغه ګران کاردی چه کله داشخاصو اوکله دیوه قوم ددښمنۍ باعث ګرزي اويوډارن ويرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردوکښې عدالت وچلوي. په دغسې موردکښې هغه څوک چه له خلکو ډاريږي یاله خدایه نه ډاريږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قيام څخه ډده کوي او څوک چه هم له خلکو ډاريږي او هم له خدایه نه ډاريږي هغه خو هيڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کريم کښې چه دعدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنيوي په باب ډېر تاکيد شوی دا هم ويل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دي نکړي تاسې دقوم دښمني په دي چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زيات نږدې دی تقوی ته. په يوه بل آيت کښې وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ۔ النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یاستاسې دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غني وي که فقير خدای په دوی زيات مهربان دی، پيروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قايمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یابل مسلمان دمظلوميت په حال کښې ووينې اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وايي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ كَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَايِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزددعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. داسلام ټول واجبات بيانول اواسلامی تربيه او اخلاق په تفصيل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځايږي. دلته همدومره يادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي اوسياسي لحاظ حاکميت لري چه دغه حاکميت په تشريعي برخه کښې دقانون په حيث کامل تطبيق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذيب النفس او روحي تزکيې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ريښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربيوي اغيزې څرګندې دي.

اوس چه داسلام ماهيت اوحقيقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګوروچه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ اوڅنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخوکښې د اسلام حقيقت نورهم ښه څرګند يږي او داسلام پيژندنې په باب ښه مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلامي جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیﷺ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبايلو او عشايروويشل شوي و او مختلف عقايد ئي درلوده يعني له قبيلوي تعصبونو او دښمنيو سره ئي په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځيني په دې عقيده وچه نه خداى شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دى چه په دنيا کښې دى او مرګ د دهر او زماني کاردى. قرآن کريم د دغو کسانو دغه عقيده په دې ډول بيانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثية آ:۲۴) ځيني نور د خداى په وجود قايل وومګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قايل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبيلې د ځان د پاره بيل بت په خدائي منلى ؤ.

(ود) د کلب د قبيلې (سواع) د هذيل (يغوث) د مذحج او يمنى قبايلو (نسر) د ذى الکلاع (يعوق) د همدان (لات) د ثقيف (عزى) د قريشو او بنى کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبيلو خدايان و. او تر دغو ټولو بتانو لوى بت (هبل) و.

سربېره په دې ځيني خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېريانو.

اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځو ته په انساني ارزښت نه وو قايل، لوڼې به ئي ژوندۍ ښخولې، غلامان د حيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستى په اذهانو تسلط درلود.

په دغسې حال کښې له دغسې شرايطو لاندې چه نه نظم و او نه آئين نه يو ملي حکومت و، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه. له دغسې خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.

د اسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعني يو جزء خواران او فقيران او بل جز ئي شتمن او بډايان وچه په آغاز کښې ئي طبقاتي تضاد موجود و خو دغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هر څه غالبه شوه.

د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته د بيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوى ته د اسلامى جذبې په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوى باندى ئي پېرزوينه ډېره زياته وه.

مهاجرين فقيران و او مدينې ته د پرديسيانو په حيث راغله، انصار چه د مدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و، دوى ته ئي په خپلو کورونو کښې ځاى ورکړ او خپله شتمني ئي ورسره شريکه کړه حتى چه د انصارو يوه تن يوه مهاجر ته وويل: زه دوه ميرمنې لرم هره يوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئي په نکاح واخلې.

د مهاجرينو هغه فداکاري چه د اسلام د دين د پاره ئي خپل هر څه د مکې قريشو ته پرېښوده او دوى يو سر او دوه غوږه مدينې ته راغله او د انصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئي مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.

د اجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپين فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولى.

د انصارو ايثار په قرآن کريم کښې داسې ستايل شويدى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعني دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوی چه د پرمالونه د (فئي)په صورت يعني بې جنګه د رسول الله(ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته يکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دي لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام د حضرت محمد (ص) له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسې قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره د برصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

د اسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قدرت لا نه و متشکل شوی حضرت محمد(ص) دقرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګاڼه او په عربوپورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث اوديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وځکه دمومنين يامسلمين په ځای د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدکَرَمنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدی.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربي اوشرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلی.مونږ وينو اوګوروچه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثوکښې دبشر دوستۍ اوبشرپالنې درسونه ډېر موندلی شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځای (ناس) ويل شويدی چه په خلک ئې ترجمه کولی شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دی چه خلکوته ئې خير اوګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دی:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعني خلک د خدای عيال دي، دخدای په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خدای دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځای کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَّ رَبَّکُم وَاحِدٌ وَ اِنَّ اَبَاکُم وَاحِدٌ کُلُّکُم مِن آدَمِ وَ آدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اَتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِيٍ وَ لَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَّقوىٰ) ای خلکو خدای مو يودی پلارمو يودی ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دی دخدای په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دی چه ډېرپرهيزګار دی، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقوی سره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شميرخلک په نوروباندی باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې د اکثريت په اوږوباروي.
استعمارا و استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډېرخلک دلږو دپاره استعمالېږي او قربانېږي.
يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنوقو مونوکښې سړي خورګی اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډېرخلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوی دکار اوزيار په ګټه چړچې کوي خوهغوي ته ډېرلږ څه ورکوي چه ددوی خدمت ته ژوندي پاتې شي.
دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دی ددې عصر په ډېروجوامعوکښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي داطبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونوکښې ئې يادونه په دې ډول شويده:
۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعنې هرې قريې ته موچه استازې ليږلي بډايانو او دنعمت خاوندانوئې ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالی حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کېږه په هروخت کښې مالدارو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ايښې.
۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ -الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه ترتادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرو او نيکونو زړه لارنه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.
۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ -المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټينګ دآسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دی هم تاسو غوندې بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.
۴-(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا -القصص آ:۵۸) ډېرخله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيری کړی نو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تردوی پکښې څوک نه اوسېږي مګر ډېرلږ کسان.
يعنې عياشي او په عيش کښې افراط دتباهۍ موجب دی.
۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ -الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تاپه ښکاره ضلالت کښې وينو.
۶-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هودعليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تاپه سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.
۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ -الاعراف آ:۷۵ او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتاسو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خدای استازی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایې په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه دقرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خومره منفور دي.

څوک چه دقرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې دممتازي طبقې دپاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایې:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو ! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو دپاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سر او ماله تېربدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلي دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی دپاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال دخدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه دخدای په حکم به وړی مړوي. لوڅ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه څوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړ او له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه دحاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دادې نه ده خوښه چه زما دقدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړ او عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ تري پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.
څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته را ورسيده چه دري ځله ئې وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروو رهغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئې خاوري باد کړې خو دا هر څه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.
وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.
په اسلام کښې که په صريح ډول طبقاتي تيټ و پاس په همدغه نامه نه وي رد شوي په اقتضائې ډول ئې په دې آيتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړيدی.
(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکي اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئې کړه يوه طايفه ترېنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعيفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښيو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترېنه وېرېدل.
دا آيتونه دا رابښيي چه خدای دا نه خوښوي چه ځوک خلک طايفي طائفې کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که ځوک يوه طايفه تيټوی او لاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) ترخلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي تيټ او پاس نه و او اسلامي سياست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برتری او کهتری احساس محوه کړی ؤ.
که چيري اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښې تطبيق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پيدا کېږي.
په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسری د ظواهرو له مخې د خليفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښې نشي ښودلی.
عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار يې لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پرېښود.
هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هربني ادم د پاره يو شان منلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې د خدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووایي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې له دېنه چه د الهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نورنو تاسو غوندې یو بشریم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده د خپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ښکاره کوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه د هغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته د یوه فرد له رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچلولې که د غزا د پاره به ئې خندق کینوده د هغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او د جنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورو نه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به ځملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ښکاره کېدې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او د ډېرلږ وخت د پاره به ئې هم په کور کښې د دنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

د غنیمت او د (فئې) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرخه به ئې یو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعنې په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هر کار کښې د یوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او د مالونو په ویش کښې بې برخې یا د ډېرې لږې برخې خاوند وي.

د رسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې تر ډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

تر ده ډېر وروسته د اسلام د دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې د یوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړ او د یهودي په څنګ کښې ئې د فیصلې د پاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې د مساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي د حضرت محمد (ص) د تره ځوی او ځوم وي او د اسلام د پاره ډېر زیات خدمتونه کړی وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې د یهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو د ابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې د حضرت علي په وچولي کښې د غضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه د عدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوې ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه د مساوات د اصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعنې د حسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یاد کړ یعنې زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: دا کار د عادت له مخې شوید ی تا ته معلومه ده چه ما همیشه ته د ابوالحسن په نامه یاد کړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه د مساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) د خپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زید بن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

(c) ketabton.com: The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچاڼي توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د وروروليـ (مواخات) تړون کاوه نوخپل تره حمزه (رض) ئې لـه خپـل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډی ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډی کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده)شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړ او دنورو په شان به ئې تيل خواړه.
دتيلو خوراک دی مريض کړ او پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار دپاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دېنه چه دهغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک دزنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته دهغوی نوم واخلي او بيا دخپلې ادعا داثبات دپاره څلور شاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نورشاهدان هلته حاضرنه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشاکړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم دخدای له لوري ماموريت درلود چه ددغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده دمومنانو په رايه کاروکړي نه داچه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
دهجرت په دريم کال چه قريشو دريزره لښکر مجهزکړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) ددغه جنګ دطرز او طريقې په باب دخپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
دده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لاروکوڅوکښې دمسلمانانو له ضربولاندې وي.
دمنافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه دلومړې ځل دپاره دمشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نورمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و دهغوي رايه داوه چه له مدينې نه دباندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
داکثريت فيصله همدغه وه او دهمدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو دريو سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه ناخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره دجنګ ميدان ته ورغی دجنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابرکړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د ښمن حمله د اسلام دلښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي دعبدالله بن جبيرله امرلاندې دېوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکيد وکړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد دهغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبیرله يو ولسوتنو سره هلته پاتې شو او نورلاړل په دغه وخت کښې خالدبن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې ددرې لخوا هجوم راووړ، عبد الله ابن جبيرله خپلولږ وملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله وروړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتېدلي و چه د غه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دووخوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيرې په شديد ګذارزخمي شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَ اللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.
ددې غږ په اوريدو نوې حوصله راپيدا شوه او ديرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زيات مجهزلښکرسره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهرشروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر د رايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا ده د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائي چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بيزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالى په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:١٥٩) يعنی ددوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرَّاْيِ ثُمّ اِتبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې دناکامۍ او مشاورينو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم يو لوی پيغمبربيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ:٣٨) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کاراخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت او حريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضررمخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولو الامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کارکښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديدآ:۲۵) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره موکتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسوته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ اوکله چه دخلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه دمخه وويل شوه دحضرت محمد(ص) رسالت دټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هردين چه وي اسلام ئې دبشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او دعدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت على له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله(ص) په زمانه کښې چه دمخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې دخانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله(ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه دشرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله(ص) ته ډېر مقرب وخوچه دا خبره ئې ياده کړه دخدای رسول(ص) زيات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زمالور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم دپيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی دالله تعالى له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډېر مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ- سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مسقتيم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنوپيروي مه کوه او ووايه ! ماپه هغه کتاب ايمان راوړی چه دخدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسوکښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى –المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ دخدای دپاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوىٰ ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامورشويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر يا ستاسو دمور او پلار يا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ اَحَبَّ النَّاسِ اِلى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَقربَهُم مِنهُ مَجلساً اِمَامٌ عَادِلٌ وَانّ اَبغَضَ النَّاسِ اِلى اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباً اِمَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذى) يعنى په خلکو کښې خداى ته دقيامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دى او په خلکو کښې خداى ته ډېر مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب گرفتار ظالم امام دى.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دى چه اسلامى جامعه پرې اتکا لري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامى احکامو او اسمانى قانون مطابق حکومت وکړي او شرعى احکام نافذ کړي.
په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلى او وضع کړي وي.
هر کله د فرد د پاره د فکر او عقيدې آزادي اسلام تضمين کړيده او د حق د ظهار او صحيح انتقاد حق ئې هرچا ته ورکړيدى نو د دغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشي وضع کيدى. په اسلامى نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دى چه اولوالامر ته هم د ښو چارو توصيه وکړي او د بد و چارو له اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړى خليفه حضرت ابوبکر صديق چه د رسول الله (ص) د وفات څخه وروسته د خلکو له خوا د خلافت لپاره وټاکل شو په لومړۍ خطبه کښې ئې داسې وويل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو د چارو متولى شوم زه له تاسو څخه بهترنه يم او تاسو غوندې يو شخص يم که زه د حق پيرو وم ماسره مرسته وکړئ که مووليدم چه په باطله روان يم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه د خداي په لار سم يم که هر کله مې د خداى له امره سر وغړاوه زما اطاعت بيا په تاسو لازم ندى.
وروسته تر ده چه حضرت عمر (رض) د دوهم خليفه په حيث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته داسى وويل: که زه مو بې لارې او کوږ وليدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې يو تن له مسلمانانو څخه را پاڅيد توره ئې له تيکې را وويسته او خليفه ته ئې وويل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او د خداى شکر ئې په ځاى کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خليفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خليفه چه له رعب او هيبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پاڼه رېږدېدل په ځان باندې ئې د انتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او د حق اوريدلو ډېره لويه حوصله ئې لرله.
يو ورځ چه د ده د غنيمت مالونه ويشل د غنيمت په مالونو کښې يو ډول يمانى څادرونه هم وچه هرچا ته يو يو څادر ورسيده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او د ده ځوى عبدالله ته هم يو يو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه د خليفه قد و قامت لوړو او يو څادرئې د لباس د پاره نه رسيده ځوي ئې خپل څادر هم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شي. بله ورځ چه خليفه د غه لباس اغوستى وا و د خطبې منبر ته وخوت خلکو ته ئې وويل: (اَيُّهَا النَّاسُ اِسمَعُوا وَ اَطِيعُوا)يعنى اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسى پاڅيد اووئې ويل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَينَا وَلَاطَاعَةَ) يعنې نه ستا او روا ونه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وويل: ولې؟ د څه د پاره. سلمان وويل: دا لباس دې له کومه کړ ، يو څادر خو ستا نه بسيده معلومه ده چه تا له نورونه زيات برخه اخيستې ده او بې عدالتى دې کړى.
حضرت عمر (رض) خپل ځوى عبدالله ته وويل چه دې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله توضيحات ورکړه چه ما خپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وويل او س ستا خبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامى جامعه څنګه وه او افرادو څومره او تر څه حده آزادي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصیه او له بدو څخه د منع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

د دغه اصل له تطبیق څخه د اسلام خلیفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او د حق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه د حنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعني افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې وینا و ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه د وحې په اساس وه او چاپرې د انتقاد حق نه درلود.

د عقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې د هر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً و مني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهي سره بېل شویدي. د هر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کېږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. د حق اظهار او د چا په ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه د ایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیا ئې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث د هر مومن مکلفیت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې یو له بله دوستان دي چه یو بل ته د ښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته د ښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

د امر معروف معنی یوا ځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه د رهبرۍ او د امر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه د ممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قرآن کريم دا آيت شريف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ - ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت ياست چه د خلکو د پاره را ايستل شوي ئي د نيکو کارونو امر کوئ او له ناوړه کارونو نهی کوئ يعنی د نورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ - آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي او له بدو کارونو ئې راوګرزوي او همدوی دي رستګاران او نجات موندونکي.

قرآن کريم چه د خدای صالح بندګان رابښيي نو داسې ئې ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ - آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او د قيامت په ورځ او امر کوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بيړه کوي په نيکو کښې او همدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنيوي کښې وايي: (مَن رَاٰی مِنکُم مُنکَراَ فَليُغَيّرَهُ بِيَدِهِ فَمَنّ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَ اَضعَفُ الاِيمَانِ - الشيخان) که له تاسو څخه کوم يوه د چا ناوړه عمل وليد په لاس دي منع کړي که دائې له لاسه نه کيده له خپلې ژبې نه دي کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دي ترينه کرکه وکړي او ډېر ضعيف ايمان همدغه دی.

د ظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غير له انسانه په بې ضرره حيوان باندې وي په اسلام کښې ډېر بد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنيوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاد دی چه اجرئې ډېر زيات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چا چه ظلم کړی ډېر لږ ميل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمايل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً - الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه يوازې ظالمانو ته نه رسېږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نورو ته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصيحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو د غه فتنه يوازې ظالمانو پورې تخصيص نه پيدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسېږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوريدلی دي چه ويل يې: (اِنّ النّاسَ اِذا رَاَوُا الظّالِمَ فَلَم يَاخُذُوا عَلیٰ يَدِهِ اَوشَکَ اَن يَعُمّهُمُ اللّهُ بِعِقَابٍ) معنی دا چه که خلکو وليده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نيوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعَانَ ظَالِماَ سَلّطَهُ اللّهُ عَلَيهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حديث شريف دی: (اُنصُر اَخَاکَ ظَالِماَ اَومَظلُوماَ) يعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه بايد له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضعیفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظیفه او وجیبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمایت نه ځان وژغوري او بیطرفه پاتې شی.
په دغه باب کښې ددې آیت حکم ډېر صریح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو لره (یعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګیږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د غه مغلوبان او ضعیفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنیانو څخه چه وآیي: اي پروردګاره ! و باسه مونږ له دغه قریې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په یو بل آیت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته وا وزی او خپل انتقام واخلي:
(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شوی ده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شوی دی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.
وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ایښودل د اسلام په دین کښې نشته لکه چه په مسیحی دین کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلومیت قانع کیدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعیف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.
دا مطب په دې آیت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایي په څه حال کښې وئ وایي و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایي آیا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای د دغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.
وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.
د تجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایی:
(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسو ئې تعدي کړیده.
انتقام اخیستل او د بدو سزا ورکول د اجتماعي نظام د بقا او قیام د پاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کېږي.
د چا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته د احق ورکړ شویدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرور ته بد ووایي:
(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شوی دی.
د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.
په اسلام کښې دا نشته چه که چا په یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.
دغه مسیحي تعلیم اسلام رد کړیدی اسلام البته د عفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو د عفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک د عجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډیر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نیکۍ او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی باید له نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي یا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلی دی: (اَیُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِیهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددې حدیث شریف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بیزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
یو بل حدیث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَلیُعِن بِهِ عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددې حدیث په موجب هغه څوک چه پشتیبان او دسړیو قوت لري باید لَه هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري باید له نیستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقیقت کښې یو جسد دی چه باید مشترک احساس ولري او دیوه غړي په درد ټول وجود متاثرشي.
دا مطلب رسول الله (ص) دا سې افاده کړیدی: (مَثَلُ المُؤمِنِینَ فِی تَوآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اِشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمیٰ).
یعنی دمومنانو مثال ددوستۍ اورحم او عاطفې په لحاظ لکه یو جسد دی چه دیو غړي په درد او نارامۍ ټول وجود په درد او نارامۍ مبتلا کیږي.

بنی آدم اعضای یکدیگرند که درآفرینش زیک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې دمالي مرستې سپارښتنه زښته ډیره شویده دمال انفاق او صدقه کول یعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او دخدای په لاره کښې مال ښندل دایمان او اسلام ډیر مهم رکن دی چه هم دزکات په صورت په بډایانو فرض دی او هم دخیرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډیر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غریبانو سره مالي مرسته دیوه حق په حیث دشتمنو په ذمه ایښودل شوی او یو دیني مکلفیت دی.
دا حدیث شریف: (اِنّ فِی المَال حَقّاًسِویٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډیر ښه ثابتوي چه سر بیره په زکات او ماسویٰ له زکات نه په مالونو کښې دفقیرانو او مسکینانو حق شته چه بډایان ئې باید اداکړی؟
په قرآن کریم کښې هم دمالدارانو په مالونو کښې دسایل او محروم حق تثبت شویدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو اونیکانو په ستاینه کښې وایي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاریات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په یوبل آیت شریف کښې وایي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښې ویل شویدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شایې اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وایي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرا و محروم د پاره.

په دې دواړو آیتونو کښې د سائل او محروم د پاره برخه د حق په نامه دا ښیی چه شتمن د خپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شریک نه وي او د چاحق ورسره نه وي.

داحق باید شتمن او بډایان په داسې طریقه اداکړي چه احسان باروال او د تحقیرولو اذیت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه یو داین ته خپل دین اداکوي. داهم د الله تعالی قول دي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضایع کوئ خپل خیراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. د انفاق او صدقاتو په باب چه ډېر زیات آیتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال د خدای پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې دا آیت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووایه هغه څه چه له حاجته زیات وي یعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خیرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زیات مال ذخیره کوي او د خوارانو، غریبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آیت د حکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخیره کوي سره او سپین زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښې نو زیری ورکړئ د دردناک عذاب.

له دې دووآیتونو څخه دا استنباط کیدی شي چه د جاجت د خاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافیت پیدا کوي چه له خپلو ضروري حوایجو څخه زیات څه نلري او په بډایانو کښې نه شمیرل کیږي. هغه کسان چه د کفایت په اندازه څه لري د خیرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نورو ته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابېږي او د نورو تعاون ته اړکېږي. که دغه مرسته وکړي نو بیا د پاک خدای د دې ستاینې وړ ګرځي چه فرمایي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نورو ته ئې د ایثار له مخې ورکوي. له ضعیفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبیل الله جهاد ګڼل شوی او د خدای په نزد ډېر اجر لري. که د قرآن په ژبه پوه شو نو یوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شویده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحدید آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهېږي چه خدای بې نیازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښیی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله (ص) ویلی دي: (اِنّ اللہَ عَزّوَجَلّ یَقُولُ یومَ القِیَمَۃِ یاابنِ اٰدَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعِدنی ! قَال یارَبِّ کَیفَ اَعُودُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قَال: اَمَا عَلِمتَ اَنَ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدہُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنّکَ لَو عدتَہُ لَوَجَدتَنی عِندَہُ؟ یَاابنِ اٰدَمَ ! اِستَطعَمتُکَ فَلَم تَطعِمنی ! قَال یارَبِّ وکَیفَ اَطعِمُکَ وَاَنتَ رَبُّ العالَمین؟ قَال اَمَا عَلِمتَ اَنکَ اِستَطعَمکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَطعِمہُ اَمَاعَلِمتَ اَنّکَ لَو اَطعَمتَہُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندی؟ یاابنِ اٰدَمَ اِستَسقَیتُکَ فَلَم تَسقِنی !قال یارَبِّ کَیفَ اَسقَیتُکَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمین؟ قال اِستَسقَاکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تَسقَہُ اَمَاعَلِمتَ اِنّکَ لَو سَقَیتُہُ لَوَجَدتَ ذٰلکَ عِندي- رواه مسلم) یعنې الله تعالیٰ د قیامت په ورځ وایي اې بنیادمه زه مریض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بینادم وایي اې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ربه خنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبر نه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تا ئي پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بنیادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ، بنیادم وایي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اې ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.
ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امر کوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څو څو ځله امر شویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو دا خیر دی تاسو لره که پوهېږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې دېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو ، غریبانو ، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (السَّاعِي عَلَى الأَرْمَلَةِ وَالمِسْكِينِ كَالمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللهِ أَوِ القَائِمِ اللَّيلَ وَالصَّائِمِ النَّهَار_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابر دی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیر او ثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیر کمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب دا چه دنیکۍ او خیر کمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیر دپاره قربان کړي چه دخیر او نیکۍ کمال ته ورسېږي.
که یو معزز سړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دا ځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظوردی او دغه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځای شوی دی:

(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امرکوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.

عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼوئي اطلاق کيدی شي او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شي.

که دا دوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.

همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او دغو درې شيونو نه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احديث ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدُنيَا نَفّسَ اللّهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيَامَةِ وَمَن يَسّرَعَلى مُعسَرٍ يَسّصرَ اللّهُ عَلَيهِ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَمَن سَترَ مُسلماً سَترَهُ اللّهُ فِى الدُّنيَا وَالاخِرَه وَاللّهُ فِى عَونِ العَبدِ مَا كَانَ العَبدُ فِى عَونِ اَخِيهِ-عن اَبو هريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهتر ګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الّذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلى اَذَاهُم خَيرُمِّنَ الّذِى لَا يُخَالِطُ النّصاسَ وَلَا يَصبِرُعَلى اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسيدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلې ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو ترېنه غلط تعبيرونه کړي او ويلې ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د بېړايانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعني په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومنې او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوی په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکاموئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد (ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونبودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان دريځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنی د بل مظلوم مرستته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنی لري چه په سختيو ، کړاوونو او دجنګ په ميدان کښې صبر کوونکی او ميدان نه پرېښودونکی دنيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمايي: په تاسو باندې ازميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتی دی.

همدارنګه دصابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ -البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نورهم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خو له ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو برۍ مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولوالعزمو صفت ګڼل شوی دی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی د اسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښی ګرځی او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلو مچۍ هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد د جامعې د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښې کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرورتوب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو د بل مقابل ګڼل کېږي خو د امقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعې په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئې جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شوی دی.
دی دمالکيت اومشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت يادېوې کلا يا ديوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيادغه دامان ورکړه رديدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه ميراث کښې ورته په حق قايليدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځينې حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېرد مخه افرادو ته ورکړيدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ دډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کار اخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو اومال ډېرولو فکراومينې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړيدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ اودمال غونډولو اوساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورخ په ورخ وړې کيدې.
مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخيراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو ، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
د اسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خير اوفضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونيولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او عيب و هنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته د مالکيت حق ورکړ او هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کېښودل.

اسلام د بشر په حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې د ده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر د مال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدو ګڼاه او حدود ئې ورته وټاکل.

اسلام داسې دين نه دی چه د انساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پرېږدي او ښه مجرى ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.

د مال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، د قرآني احکامو له مخې د مالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعي ډول ورکړيدي چه افراد پکښې د جماعت په وکالت د جايز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. يعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عياشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.

قرآن کريم مال لرونکی د مستخلفينو په حيث مالکان ګڼلی نه د اصيلانو په حيث يعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.

وګورئ ! په سورة حديد کښې دغه آيت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحديد آيت:۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ايمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خليفه ګان ګرزولی یاست.

په سورة نور کښې دا آيت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آيت:۳۳) په صريح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړيدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شويده او د عاريت مفهوم پکښې پروت دی دا مطلب هم ښه واضح شويدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاريتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بيا هم يوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري يعنی علاوه په زکات محروم او سايل د بډايانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.

په سورة الذريت کښې چه د متقيانو حال بيانېږي نو د مال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شويدي:

(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذريت آيت ۱۶) يعنی دوی د هغه څه اخيستونکي دي چه خدای ورکړيدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بلکه دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدودو لاسونو کښې بدګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آيت کښې ډېر ښه څرګند شويدی:

(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آيت:۷) يعنی هغه مال چه بې جنګه د فئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) د ذی القربی، د يتيمانو، مسکينانو او د لاروي پردېسانو حق دی چه په دوی به ويشل کېږي او دا د دې د پاره چه دولت د څو تنو غنيانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آيت کښې د مال د توزيع غايه دا ښودل شويده چه سرمايه تراکم ونکړي او د اغنياؤ طبقه ډېره پياوړې نشي. يعنی اسلام ډېر د مخه د طبقاتي تضاد د محنيوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېر تېټ و پاس منيځ ته راشي.

غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صريحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جايزه طريقه د شتو خاوند شي او هغه تکاليف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ايښې دي لکه د زکات، خيرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.

مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظور ته ښه ځير شي هغه به پوهېږي چه شيشګی که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پيدا کولو او ډېرولو هغه طريقې چه اسلام منع کړيدي لکه سود خوري، احتکار، بډې اخيستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ويل، غدر کول، تقلب يا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقيم او جدي ډول د قارونيت مخه نيسي. له بلی خوا هغه تشويق او ترغيب چه د خير و احسان په باب په نبوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلي او په خيريه چارو کښې ستر ګې پټې کړي. سربېره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه دخوارانو او فقيرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعِمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتىٰ اذالَم تَجد فِيه شَيأ اَدخَلنَا عَلىٰ كُلِّ اَهلِ بَيت مِن الاَغنِيَاءِ مِثلَهُم مِن المُحتَاجِينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتىٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِيعاً) يعني مسلمانان به له بيت الّمال څخه مړوو او چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او دا کار به ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله(ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېر بدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.

په ډېرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نور په لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِيَائِهِم وَرُدّ اِلىٰ فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه دا اسلام اقتصادي کرنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله(ص)ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَکَ وَاِن تُمسِكهُ شَرٌلَکَ–مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتې درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاءِ وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِي بِذالِکَ؟ قال: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله(ص)وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دا به زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم امرَوٌجَا يِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غندنه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقا او دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم دا پته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پیشوا حضرت محمد (ص) دمترفینو یعنی دعیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) دشیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمایي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۲او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ویني. یعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت:۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته دهغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه دشیطانانو ورونه دي.

په بل آیت کښې وایي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی دخدای نه دي خوښ.

داسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. دمسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وربښمنې جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه دعبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه دغه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړاو ددغسې معتبراوډېرشمتن صحابی ځوی ئې هم پرېنښود چه د اسلام له مقرراتو نه سرو غړوي. دهمدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړاوعالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاتربنه پوښتنه وکړه چه تاته له بیت المال څخه دڅومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی اوبله داوړي دپاره او دومره څه چه دحج تونه شی زما او دزما عیال قوت باید دقریشو دمتوسط شخص په اندازه وي. زه دمسلمانانو له جملې څخه یوتن یم څه چه نوروته رسېږي ماته به هم رسېږي.

پخپله درسول الله(ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده اوبې عیشه ژوند چه دمجبوریت په وجه نه بلکه دعزم او ارادې له مخې وپه همدغه اساس بناؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه داسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده دکال په قحط کښې غوړي ترهغه وختـه ونه خواړه ترڅوچه په بازارکښې دنورو دپاره پیدا شوه او قحطی له منیځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم دنورو په شان تیل خواړه او دتیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تورشو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه ددنیا مال، زیب وزینت اوعیش وعشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبراو غرورپه ځان کښې پیدا نکړي، صدق او صفا ولري او دخلکو په خدمت کښې داسلام په خدمت کښې جهادته ملاوتړي اوقربانۍ ته چمتوشي.

اسلام دخپلو پیروانو دتنظیم او ادارې، دتهذیب او تربیت دپاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دیانتاًمنع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریعي جنبه او توجیهي جنبه یو له بله بیلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشریعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که خوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کېږي لکه زکات چه که خوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته يې ملاوتړي، په توجیهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات دیانتاً موظف دی چه دصدقاتو اوخیراتونوله لارې له خپل حاجته زیات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخیر واحسان نمونه اومثال شي.

توجیهی احکام دتشریعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبیقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حیث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پیاز یا اوږه خوړل په اصل کښې جایز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی يې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او ریاضت خاوندان دجایز اوناجایز په تشخیص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبیره ګناهونوځخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکیې او د روح دتصفیې دپاره جایز لذتونه هم په ځان ودروي یا يې ډېر کم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرایض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاًمنع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنیاء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بیاطلحه اوزبیر یاداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځینې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډایانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفینوله اسوده ژوند ځخه يې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختیاري دی. اسلام هغه دین نه دی چه دبشري فطرت او انسانی غرایزو په مخکښې سد شي او بیخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دین په حیث په خلکو باندې عسر اوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آیات ۲۸۲او۱۸۵) داهغه آیتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانینو اساس يې ګڼلی شو. پدې آیتونو کښې له وسع نه زیات تکلیف له اوږو ځخه اخیستل شوی او په دین کښې حرج نفی شویدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسر اوسختي راولي. دقرآن دا آیتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آیت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحریم آیت ۶۶)هغه حیاتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقایه ورپورې تړلې ده او سړی له دې ځخه منع کوي چه خپله دنیائي برخه هیره کړي یا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وا و هره شپه به يې په نفلونو سبا کوله مخاطب کړ او ورته يې وویل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَیکَ حَقٌّ وَلِبَدَنکَ عَلَیکَ حَقٌّ وَلِزَوجَتکَ عَلَیکَ حَقٌّ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او ریاضت کښې افراط منع دی او رهبانیت نفی شویدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولې تېک ته کښیناستل ښه کار نه دی. که خوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آیت ځخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آیت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه يې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېني ملامت شوی او درمانده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۶۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.
دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.
د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر څرګند دی.
د اسلام ربنتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر و حرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې د غره ختل و ګڼو ویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښیي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان و ګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلی په حیث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قوا و په مرسته تسلط موندلی مګر له ډېرو فضایلو او محاسنو سره ډېر معایب او نقایص هم لري. د خیرو شر، دصلاح او فساد، د پاکی او ناپاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسیح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګیز و هلاکو هم د انسان په ښه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل یې په وجود کښې د اسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده د انسان وجود خوله خاورو پیدا دی مګر د اورلمبې د اوبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې د وسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهې په مرسته دژوند ښه کولو وسایل او اسباب برابروي ورسره دا تم او هایدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهیه کوي.
که د انسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل د انسان ډېره لویه شتمني او د ټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېر څه ورکوي مګر له دغه دنیایي عقل سره یو بل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي یې.
دا عقل د دین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل له هرچاسره شته او نورحیوانات هم پکښې شته نه شه برخه لري مګر دمعاد عقل لکه عالي تعلیم ټولوته نه دی رسیدلی.
ډیر غولېدلي دي هغه کسان چه دین له عادي اومعمولي عقل سره برابروي او دغې سطحې ته یې راټیټوي. ډیرښه پوهیدلي دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دین عالي مقام ته یې اوچتوي یعنې عقل متدین کوي او ددین په لاره یې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقیانولارښوددی چه په غیب ایمان ولري. (یُؤمِنُونَ بِالغَیبِ) په غیب باندې ایمان پیدا کول ددغه ظاهربین عقل کارندی او داعقل هېڅکله مومن کیدلی نشي. داعقل دجسم او خېټې خدمت ته پیدادی او دژوند پاللو مهمه وظیفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډیرلوی ارزښت لري او دنیا یې مرهونه ده مګر دمعقولاتو له سرحد نه هغه خواڅه لیدل او په څه پوهیدل دیوه بل عقل کاردی چه ملاخورشوی ندی او دعارفانو په برخه دی.
دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي ؟ داسوال ښایي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهیږي چه ځینې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به یې د سړي وي مګر سیرت به یې د سړي نه وي او دشر وفساد جنبه به یې ډیره غالبه وي.
داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانسانی فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتنې هرهرځای بیانوي او داڅرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.
انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکې ورته په سجده پریوتې دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولې داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنې په ځمکه کښې هغه څوک پیداکوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وینې تویوي. سربیره په دې په ډیرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آیات ۱۹، ۲۰ او ۲۱)
یعنې انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیداشوی که شر ورورسیده جزع وفزع کوي که خیراو د دنیا مال یې ومونډنو بیاله ډیربخل نه کاراخلی.
۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.
۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰)
داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزانې یې په برخه شي بیاهم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.
۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آیات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووینې اورمروسرکښي اونافرماني کوي.
۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت ۳۴) انسان هرګوره ډیرظالم او ډیر ناشکره بنده دی.
۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنې جدل یې په خټه کښې ګډدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آیت ۱۱) انسان ډېر بې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اور اوبو ته غورځوي.

داسلام اخلاقي لارښودنې، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدود ټاکل، دقناعت اوصبر توصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې دصبر توصیه بیابیا په مکرر ډول هر ځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر اوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کېږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یا دخپل عجولانه فطرت په تقاضا په هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

دقناعت درس هم له حرامو څخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوز مخه نیسی. نه دا چه دکسب اوکار په مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته بې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محوربې بللی شو نورهم ډېر دي چه دټولو لټون ډېر وخت اوډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو بې ډېرښه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګر هغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان بې راوړی او کړي بې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه بې کړېده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه بې پرهېزوي. لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وايي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَديَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفساني امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه بې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچا چه حیواني قوت زیاتېږي — نفس شیطان لره هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو — په مرښت نشي داکار په لوږه کېږي

****

کم وي روژه غوښتني شهواني — مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه — روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲) (قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله یې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځي عصري طب که دصدري او قلبي امراضو په علاج موفق هم شي او دشفاءالصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص او حسد یا قلبی قساوت علاج وکړي او په بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.
په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانو نه ډیر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډیر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنيَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنيَا رَاْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین یې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډیر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته یې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډیر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاو خوسوه کاله کښې یې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا یې هم په وصف الحال کښې وائي:

داهنرندی چه خاورې څوک سره زرکا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی

علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړي او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنر یې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري او دوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.
دبشري سعادت لوښې او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او بـه د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونیلي اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقي تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډیر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو تورې لکې محوه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مونږ دغي پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر بنه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيري، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او داخلاقو کيميايي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی ٰ وهوس ناولتيا پاکوي.

که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، داسلام سپيځلی دين دطهارت او تزکېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظرنکوي او په ارزښت ورته ګوري.

داسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجوته رسېږو چه داسلامی هدايا تو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف دنفس تزکيه او دجسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه دجسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه داخلاقو تهذيب اود انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی ددين ډيوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

داسلام د ظهورپه وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، دخير و شر معيار ازلام يعني دفال غشي و، دخدای کور بتانو نيولی و، دښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندۍ خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول دژوند دود او دستور و، په دغسې وخت اودغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته دخدای له لوري جبرئيل امين داوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې دتطهير مکررامر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول داسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې دګناه په معنیٰ، دبت پرستۍ په معنیٰ او دپليدۍ په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول دجامو پاکولو امر وشو چه دځان پاکولو امر پکښې دلالتاًموجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه دنزول په اعتبار يې دقرآن کريم مطلع ګڼلی شو دتطهير او تزکيې اهميت ډېر بنه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې دمراد ټکی دی.

په سورت(الاعلی) کښې دادوه آيتونه(قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا دخدای ذکر اولمونځ دفلاح موجب ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تزکيه يوازې دتن او جامو هغه پاکوالى نه دى چه دلمانځه شرط ګڼل شوى ځکه چه د دغه لغت په معنى کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذيب او بيا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالى مقصد دى. دفلاح کلمه په قرآن کريم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلي ده چه معنى يې برى او مقصد ته رسيدل دي.
په صورت (المومنون) کښې په لومړيو نهو آيتونو کښې دمومنانو دفلاح مونډلو دپاره څو شيه ذکر شويدي چه يو يکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آيتونه دادي:
(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) يعنې هغه مومنان برى مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.
په صورت اعلى کښې چه يوازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا اوه شيه وښودل شوه تطبيق يې پدې شان کيدى شي چه تزکيه ډېره عامه وسعيه معنى لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنى په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقى تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکى له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خداى رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوى پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ۱۰۳) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دى او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنى وائي.
په امانت کښې خيانت کول، عهد ماتول، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړى له ګناه څخه پاکوي او دتزکيې معنى لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدى، دخداى پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه دتزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) يوازې دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.
په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَاُولٰٓئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه يې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه يې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخداى دپاره دمال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ۱۷-۱۸) يعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلى دى: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډېر ټينګ ښودل شوى يعنې له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.
پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دى ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدى لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ۹۱) يعنى شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانى عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکیه) دپیغمبر وظیفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آیت۱۵۱) په دې آیت شریف کښې (ویزکیکم) په ډېر وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله(ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شویدی.

په یوه بل آیت کښې هم دغه مطلب ډېرښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آیت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهیم او حضرت اسمعیل دعا کوي اوله خدایه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آیتونه ولولي، په کتاب او حکمت یې پوه کړي اوپاکیزه یې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آیا میل لرې چه تزکیه دې نصیب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغوشواهدو نه ښائي چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکیه او تطهیر ددین کاردی او پیغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې یې صفائي او دخیر واحسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې دانسانیت په ګټه ښه بدلون راولي اوپه اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کاریعنې دنفس تزکیه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقایدو په ځای نوي عقاید په ذهن کښې کښینول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم (ع) یې دنمرود سرو لمبوته وغورځاوه او حضرت مسیح یې په سولۍ وخیژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقاید که هرڅومره خرافاتي وي بیاهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قید وشرط حکومت کوي او مخالفین یې په فنامحکومېږي.
یوشخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر یې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کاریې تغیر راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ایوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولوالعزمه پیغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې یې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت یې ډېر ټینګ ایمان درلودا و دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړی ؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان یې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات یې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) یې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه یې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقاید یې محوه کړه او سیئات یې په حسناتو له مینځه یوول.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهیم(ع) او حضرت اسمعیل (ع) ته دخپل کور دپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک یې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بیا یې قرآن کریم پاکانو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) دغه کتاب دنيولو دپاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.
داطهارت دخداى پاک په اراده اول له اهل بيتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرآ آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بيت خاص ډول ياد شويدي.
د اهل بيتو له تطهير سره د امت تطهير هم شروع شو او خلک د وحدانيت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو د اخلاقو په تهذيب او دنفس په تزکيه له کفر او عصيان څخه پاک شوه.
ددينې پوهانو له جملې څخه يوتن (شاه ولى الله) وايي: پيغمبران داخلاقو، تهذيب او نفس تزکيې ته توجه لري او په علمي مسايلو کښې مستقيم دخالت نکوي، مطلب داچه پيغمبر دعلم او فلسفې معلم ندى دانسانيت مربي او اخلاقي رهبر دى ځکه دنفس تزکيه او دروح تربيه خپل هدف ګڼي او وايي:
(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالى هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله دکامل انسانيت مثل اعلى شي او خپل عالي کردار د هغوى دپاره سرمشق وګرځوي يعنې په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا، دايثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوى بدلون راوستلى شي. امت جوړول او تربيه کول او دامامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندې دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندى مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې يې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنووعقايدو منل دهرڅا کارندى.
يو سړى کولى شي دالفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوى او رياضت مفهوم او معنىٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې يې تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله يې هم ولري يعنې اول يې په ځان کښې پيدا کړي بيا يې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دى. کيدى شي چه دقلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سود خور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړى نوروته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خداى اسلامي امت په امر معروف مامور کړيدى مګر هغه واعظان او ناصحان يې تهديد کړيدى چه نوروته دنيکۍ امر کوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لاري سړى له دينه نه وي منع کړى چه نور سمې لارې ته راوبولي بللى يې شي مګر په سمه لارئې بيولى نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآني ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وى: (وَالْعَصْرِإِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډېرګران کارندى مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دى.
حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم يې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق يې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت يې دا و چه په خپله دکامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقي معجزه يې عالمونه مسخر کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق داسې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ېنه نشي کیدی.

ځینې خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت ثرګند شوي او د حیرت ور ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شاوخوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله راپیدا کړې وه چه له او رځخه به خبرې اوریدل کیدی.

داوسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځینې د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بیړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یوزر او څلورسوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.

د معجزې په اوو شرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې داده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عملاً خپل ځان د ډیر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ وښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، دده د رښتیانۍ ادعاډیر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کار مې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې د غه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډیرو ګرانو زامنو سره د غه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. داکیدی شی چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډیر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلو احوالو کښې د غومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډیر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قومِی فَاِنَّهُم لَایَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې یې د قتل په اراده توره راواېستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثا رو چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډیر لوړ دی.

له خپل ډیر مال نه لږ څه نوروته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَیُؤْثِرُونَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آیت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله(ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانه ؤ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه يې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز او نعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي او بد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت او صراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب او نبوي سنت يې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني او فقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله(ص) دژوند عملي اړخ همدغه وجه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده او نه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرخومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو او مستحقينو به يې ويشل او تش د قوت لايموت په اندازه به يې ډېر لږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير وا و بخششونه يې بې حسابه ؤ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه وسلم صفوان بن اميه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلوېښت اوقيې سپين زرا و سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه او يزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانوته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبد العزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغو بخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته ځلوېښت اوښان ورسيدل او عباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله(ص)پخپله خپل کورته هېڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نورو باندې د کرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته دا څرګند يږي چه په کورکښې يې دا وربشو له ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره يې په يوه يهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز يې مهارکړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک او بت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او يوله بله مخالف قبايل چه لوېې به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپور کړي او دجهان دين او آئين بدل کړي که معجزه نه وي نو څه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې او بې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نورو قهراًمنلې ده مګر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنګيزاو هلاکو، دا اسکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشي ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول او دضعفيانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيدبن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليو کښې زيدبن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته يې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی يې وګاڼه ځکه به خلکو زيدبن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (أُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شو او پس له هغه زيدبن حارثه وبلل شو.

کله چه د زيد پلار حارثه او تره يې کعب د زيد په لټون مکې ته راغلل او دی يې له حضرت محمد (ص) سره ومونده نو له رسول الله صلی الله عليه وسلم نه يې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک يې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله (ص) يې ترهرڅا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.

د مواليو له جملې څخه هيڅا ته دا حق حاصل نه و چه د قريشو خور يا لور په نکاح کړي او د هغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه يې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل يې د فضيلت معيار ګاڼه او بس. ځکه يې د خپلې ترور لور (زينب د جحش لور) زيد ته په نکاح کړه او د عرف او عادت بت يې مات کړ. دا کار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد او مترقي هيواد کښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره د غه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې د غه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړ مګر هغه توافق چه د ښځې او ميړه ترمينځ په کاردی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه د غه ازدواج تر اخرعمره دوام ونکړ او څه موده وروسته زيد د زينبې د پرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته د عقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد د خپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او دا عقد فسخ شو.

رسول الله (ص) د خدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په د غه وسيله د هغې په زخمي زړه ډېره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يو بل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته يې ورکړاو د د غه کار عار يې له مينځه يووړ.

د زيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) د ري زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ د غزا د پاره لېږل او دا د مسلمانانو لومړی جنګ و چه د هجرت په اتم کال د روم د قيصر له امير او مسيحيانو سره کيده نو د غه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب د حضرت علی کرم الله وجه ورور او د پيغمبر د تره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد د عربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنې د قريشو سرداران چه جنګی مهارت او قابليت يې درلود د زيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

د زيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) د مسلمانانو د هغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته يې لېږه پدې لښکر کښې مهاجرين او انصار په ډېر زيات شمير شامل وا و په د غه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر (رض)، سعد بن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه د غه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و د د غسې نوي ځلمي لاس لاندې د غه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او د هغوی له خوا په خوښۍ د د غه امرمنل د نفس د تزکيې ډېر ښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربیه او دفداکارۍ روحیه په خپلو پیروانو کښې پیدا کول چه ډېر لوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داولیت او الویت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت د پاره د موالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نو څه به وي؟

درسول الله (ص) دغه امر په داسې وخت کښې صادر شو چه دی د مریضۍ په بستر کښې و او دلښکر له خوځیدو نه دمخه یې ظاهري ژوند خاتمه وموندله او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خلیفه شو.

په دغه حال کښې چه ابوبکر صدیق(رض) په انتظامی چارو ډېر زیات مصروف واو ډېر مشکلات یې په مخکښې و بیا یې هم درسول الله (ص) په امر کښې تاخیر جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه یې د اسامة د حرکت د پاره لازم ترتیبات ونیول. خلیفه په خپله له دغه لښکر سره د مشایعت او وداع د پاره له مدینی نه دباندې پیاده روان ؤ. او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅو مره اصرار وکړچه یا به خلیفه هم په آس سپرېږي یا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکرصدیق(رض) قسم یاد کړ چه نه به ته کوزېږي او نه به زه سپرېږم.

په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتیاج درلود او هغه یې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کیدی ځکه یې اسامة ته وویل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر را ته پرېږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خلیفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې یې درلود او په ډېر قوي ایمان یې دهغوی نفسي او شعوري حالت بیخي بدل کړی و.

درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تریوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحیه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختمیدو وروسته اسلامي تربیه او اسلامی اخلاق مخ په ټیټیدو شوه او ښکاره تغیر پکښې راغی.

حضرت ابوبکر صدیق (رض):

د اسلام لومړی خلیفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته د خلافت لوړمقام ته ورسیده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هېڅ تغیر پیښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او ریاست په هرسړي کښې ارو مرو یو څه تغیر راولي، هر څوک چه اولوالامرشي او خلک یې په اطاعت مکلف شي د جاه وجلال او شان وشوکت له اغیزې لاندې راځي اوباید چه راشي مګر درسول الله (ص) ځینې اصحاب له دغه تاثیر لاندې رانغله او له ډېر اقتدار سره بیا هم متواضع متقیان او دخدای دمخلوق ریښتوني خدمتګاران و نه باداران.

خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صدیق(رض) د استوګني په کور کښې څه جزئي تغیر راولي په خپله دی خو لا پرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدیني نه دباندې دده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګني ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پیاده او کله په خپل شخصي اس مدیني ته راته، پس له خلافته یې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و یعنې د بیت المال په اس نه سپریده.

ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بیت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي یعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظیفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و یې ویل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته باید دځان او خپل عیال د قوت په اندازه له بیت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو دکفایت په قدر وټاکه خو کله چه خلیفه وفات کیده نو امر یې وکړ څه چه ده له بیت المال څخه اخیستې دي دده له مال څخه دې بیت المال ته مسترد شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوبې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې له حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.

وایې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپیدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیداشوی غواړم چه ذلیل اوحقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عماربن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یو سل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یو سل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېر ښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشونه ډېر ښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عماربن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیو له جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېر ښه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۲) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل مو چه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیو چه دوی ترینه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخی سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډېر ښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې ولیدل چه د قریشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وویل: (مَالِقومٍ يَستَأ ثِرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) یعنی نه ښایی چه یو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بیا یې خدمتګاران په یوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتیاز یې مردود وګاڼه.
دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې یې د مکې عامل او په او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه یې ترې وکړه چه د خپل قایمقام دې ځوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي ځوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللهَ یَرفعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ اٰخَرِینَ) یعنی پاک خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټیټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل یې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که د اسې نه وای نو ده به ولې عمار بن یاسر د کوفې والي کاوه او ولې به یې صهیب او بلال له ابو سفیان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بلـه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورې په غړو کښې درته کوم یو ډېر وړ معلومېږي.
ده وویل: (لَوکَانَ سَالِمٌ مَولیٰ اَبِی حُذَیفَةَ حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم د ابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به وړګڼلی و. د شورې غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی د ده خپل زوی چه د رایې حق یې ورکړی نه و مګر په شورې کښې یې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده یې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته یې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته یې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وویل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار یې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظیمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې د جاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. ځوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډې شي په اخلاقو کښې یې بدلون راځي او روحاني تعلقات یې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امویانو د موروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه یې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیر خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی د دغه بازار سړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې یې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص د هغه چا ملګري کيږي چه د دوی ضميرونه په پيسو رانيسي يا يې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکار نه کاوه او سمه لاره يې نه پريښوده هيڅ چاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته د ده ورور عقيل په ډيرلوی اميد راغی چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زما برخه چه له بيت المال څخه را ووته له خپل تره سره بازار ته لاړ شه يو جوړ نوي جامې او نوې پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدی حضرت معاويه ته ورغی هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سياست تقاضا همدغه وه چه ورور له ورور نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه د بيت المال پيسې د سياسي مصلحت د پاره ولګوي.
حضرت علی به ويل: زه پوهيږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګر نه غواړم چه د ځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
د ده په عقيده هغه څوک بريالی نه و چه ګناه پرې بريالی ـ شي.
د ه هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه او وسيله يې غلبه حاصلوله.
يو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه د وخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسی مصلحت د پاره مسلکي اصول قربان کړي.
علی کرم الله وجهه غوښتل چه د رسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړ شي او هيڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق او ديني احساسات بايللي و چه د هغوی په زمانه کښې يې لرل.
همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط د دې باعث شو چه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پيدا شي او فتنة الکبری ته لاره خلاصه شي د همدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود او نتيجه يې دا شوه چه بالاخره يزيد او يزيديان د قدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
د رسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته د مسلمانانو دا حال و چه د کوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې د منبر په سر علی او اهل بيتو ته کنځلې وکړي او فحش وو ايي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډيرې بې رحمی ـ به وژل کيده حال دا چه قرآن په ډير صراحت خپل پيروان له کنځلو نه ډير سخت منع کړيدی که څه هم مقابل لوری کافران او مشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه د کوفې والي هغه سړی و چه مور يې (سمية) له ابو سفيان سره بې نکاح شپې تيرولې او رسمي ميړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلار يې نه درلوده.
ده د دې د پاره چه نسب يې له معاويه سره ګډ شي او د هغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې دا خبره اعلان کړه چه دی د ابوسفيان ځوی دی او د خپلې مور له رسمي او قانوني ميړه څخه ندی پيدا شوی او دا د اخلاقي انحطاط ډير برجسته مثال دی.
د رسول الله (ص) ډير ګران لمسی امام حسين(رض) د زياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډيرو نژدو خپلوانو، ښځو او ماشومانو سره په کربلا کښې د عمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه دا حقيقت ډير ښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.
د همدغه عمر پلار سعد بن ابی وقاص هغه سړی و چه د احد په غزا کښې يې د خپل سر په سودا په ډيرې ايمانداری، او فداکاری له رسول الله (ص) څخه په ډير سخت خطرناک حالت کښې تر اخره په ډير وزيا تو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
د اسلام په تاريخ کښې که څه هم د يزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو او ناوړه اعمالو يو طغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلی شو مګر د غو تولو شوم حوادثو ونکړی شوه چه د اسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي او د اسلامي اخلاقو جرړې وباسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه معنوي اوظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپيره ډاګ کړ او څاروي بې پکښې وڅرول مګرله خاورولاندې نيلې ريښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډېرښه بوټي وتوکيدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزيز د حضرت عمربن خطاب ډېرښه پيروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزيز:

د خلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحيه ئې په ډېرښه شان تمثيل کړه.
کله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واکي په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اود اسې ئې وويل:
((...... زه په يوه د اسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم د انتخاب له لارې دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاو يارو اې اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته د اسې اطاعت نه ښايي چه هغه د خالق په معصيت کښې وي. که څوک د خدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې د اطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه د خدای فرمان وړم که هروخت مې د خدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبد العزيز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته د اسلافو اقتدار په ميراث پرېښی وه هغه ئې د مسلمانانو بيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وايستله، کومې ځمکې چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يو سل او پنځوس ديناره کله لږ کم کله لږ زيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعنې له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبد العزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبد الملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتي جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسېږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبد العزيز وفات شو او يزيد ابن عبد الملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: ما دعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړو اسلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي و.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له مورو پلاره ډېر ګران و او ايمان بې پرې راوړی وپه ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصي امتيازنه وقايل اوله نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئې دده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه د دايمي معجزې حیثیت او ماهیت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه د مسلمانانو شمیر لاڅلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جلیل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) د ده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سر مه غړوه.
ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای د پاره جنګیده، حسد او رقابت په ده باندې څه بری ونه موند یعنې دی غالب او نفس وشیطان مغلوب و ، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې ؤ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او د مرګ خطر په هر ان کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دڅه د پاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامي لښکر یو تن یم او ځان رابا ندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضا ته منتظر او سم، امید دی چه امیرالمومنین ما معاف کړي او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبیده دغه ثبات او په دغسې حال کښې د خلیفه د امر له تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضا و قدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو توروڅخه نه ویرېږي. له وباڅخه وویرېږي او د دولت دمشر دغه راز له لوړینې ډک امر په ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

داسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم و تدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکرو قوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث دابوعبیده له قیادت لاندې د دین د اعتلاد پاره هماغسې جنګیده او د مقام و منزلت د دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
دخالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه د جنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه د تاریخ په اوږدو کښې دنورو هم نصیب شوی وي مګر دنفسي اغیزو او د انساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام ابو حنیفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې د صداقت او راستکارۍ، د تقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال د دغه مجتهد امام د تجارت قصه ده. ده د خپل معیشت د تامین د پاره د تجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ور سره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنیفه یو څه کالي د پلورلو د پاره خپل د غه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړ چه په د غو کالیو کښې د غه عیب موجود دی په هر چائې چه خرڅوې باید اول ورته د عیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر د عیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبر کړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هر څه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې د خدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

دا سړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئې څلور سوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس د لمانځه د پاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئې په څلور سوه واخیسته او لاړه مګر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلور سوه، یونس ورته وویل د دې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل دا چپنه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅېږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه د غه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابو بلال:

د اسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم د یادونې وړ دی. دی په بصره کښې د خوارجو د طرفدارۍ په تور له څو تنو خوارجو سره بندي شو، بندیوان د د غه زاهد او عابد بندي معتقد شو او د قرآن تلاوت ئې ډېر خوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه د شپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابو بلال له بندیخانې نه بهر و چا ورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستا سو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابو بلال چه دا واوریدل نو په ډېره بېړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه د ده د نشوالي په وجه بندیوان د حاکم له قهر و غضب لاندې رانشي، ابو بلال چه د بندیوان د احسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سبا ته د ده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو او له بندیخانې نه ژوندی راووت مګر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېر ګران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملګرو سره له بصرې نه بید یا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړ چه د ظلم او تیرې مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چا تعرض کوي نه به د چا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. د قتل اقدام به نه کوي مګر که چا دوی وژل نو مدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شو نو اسلم بن

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلوېښتوتنو دوه زره تنوته ماتي ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډېر زيات و راټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو يعني لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دمازديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهاد وکړ چه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عباد هم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرېنښود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلوېښتو تنو بريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحو کښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر او عمر او دجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده او خالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت او مالي مسايلو کښې ئي خپلو پيروانو ته دصداقت او ايماندارۍ درس ورکړ او دحق په مجادله او مبارزه کښې ئي علي او حسين ابراهيمي قربانۍ ته تيار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېرې حيرانوونکي کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړى و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئي دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغى اووئي ويل: دخداى رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږ شيبه وروسته بيا راغى او هماغه څه ئي بيا وويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيدا کړه ترڅو چه څلورم ځل ماعز بيا راغى او د (تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دى بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څښلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او ويې ويل دشرابو بوى ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شو چه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړى راغى او دحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کووچه اولادئي صغير پاتې کېږي او څوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته د خپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او په خپله ئې دغه جزا د ځان د پاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یو له بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. د دوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کېدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامي تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هر څه او هر حال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې د دوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دا دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عِندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذَاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُبَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرَیٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلامِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ اَلاِسلاَمُ اَن تَشهَدَ اَن لا اِلٰه الا اللهُ وَاَنّ مُحَمَدً رَّسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصّلوٰةَ وَ تُؤتِی اَلزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحجّ البَیتَ اِن اَستَطَعتَ اِلیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجَبنَالَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلاَئِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنی عَنِ الاِحسَانِ ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنکَ تَرَاهُ فَاِن لم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنی عَنِ السَاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَابِاَعلَمَ مِنَ السَائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَاوَاَن تَرَیٰ الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشَّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاًثُم
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مَنَ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !)
یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرپرې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونونه ئې د هغه په زنګنوولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښیښودل او ویې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُاَن لا اِلهَ اِلا اللهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.
هغه وویل: صدقت ربنتیادي وویل.
مونږ تعجب وکړچه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او د هغه په ملایکو، پیغمبرانو او د آخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه می خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خو دې وینې. هغه وویل: له قیامته می خبرکړه.
پیغمبروویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله باداره وزیږوي او چه ووینی پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړاوله یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ماوویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړاو دغه دري درجې يا مرحلې ئې را په ګوته کړې ځوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ١۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو دري شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنی اصلاح په توبه، په تقوی او په استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دی.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندي انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسيلې او واسطې د خدای له لوري د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

د وراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه را ايستلی دی:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اورثهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شويدي ځوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الكهف آيت ٦۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه وچه موسی عليه السلام ته نه و ورکړشوی يعني موسی عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړچه د ټولو د پاره دی کله چه شريعت تقرر و موند نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلی مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و اوله کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړی و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وچه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن را ايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت علی کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحقله دی ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنی هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد و عبادت ته وقف کړي و، د تصوف د لومړی مدرسې بنياد دوی کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اي حذيفة ! ماته ووايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه ؟ دی وايي ما ورته وويل: اي اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بلّه دا چه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ٨۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅو به حذيفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقين هغه ته ښودلي و اوپه همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وايي چه حضرت علي به حذيفه له ځينو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهيدلی اوخلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حيث پيژندل شويدی دغه زده کړه ئې په يوه روايت له حضرت علي څخه اوپه بل روايت له حذيفة يماني څخه حاصله کړيده وايي چه له حذيفة يماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځينې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوريدلي هغه وويل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبروخاص کړی يم نوروبه له رسول الله(ص) څخه دخيرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهيدم چه ترڅو شرونه پيژندل شي خيرنه پيژندل کيږي. تصوف او دحقيقت پوهه همدغه دسرله خاوندانوسره په خاص ډول موجوده وه.

شريعت او حقيقت يا تشريع او تحقيق:

دصوفيانو فهم اونظرپه قرآني آيتونو اونبوي احاديثو کښې دوه جنبېويني يوه شرعي جنبه بله دحقيقت جنبه چه يو ته تشريع اوبلې ته تحقيق وايي. دوی وايي کله قرآن اوسنت يوځای شريعت بيانوی اوبل ځای حقيقت يا بالعکس.
کله قرآن تشريعی جنبه ښيي اوسنت ئې تحقيقی جنبه توضيح کوي ياسنت تشريعی جنبه اوقرآن تحقيقی جنبه بيانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شويدي رسول الله(ص) ئې په توضيح اوبيان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آيت۴۴) دقرآن دا آيت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آيت ۳۲) يعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشريعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدَکُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
يعنې ستاسو هيڅ يو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقيقی جنبه څرګندوي چه دشريعت لارښودنه هغه او دحقيقت داده.
همدارنګه دا آيت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاء اللَّهُ الدهرآيت۳۰) تحقيقی خوالري او داحديث: (اِذاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشريع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقيد کاندي اوکله قرآن سنت مقيد کوي. انسان بايد دوه سترګې ولري يوه دشريعت دپاره بله دحقيقت دپاره. دآيت اوحديث ترمينځ معارضه هم په دغه صورت له مينځه ځي او څه اشکال نه پاتې کيږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقيقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف اوطريقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسليم، زهد، صبر، ايثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولياء صالحين، صديقين اوداسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو، دا آيت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آيت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ويلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخيستل شوی او ددين له يوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدين ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتيا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جيلانی دقادريه طريقې خاوند وايي ترڅوسړی داعقيده پيدا نکړي چه په ژوند کښې ټول شيان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانيونو کښې نه حسابيږي.
سړی بايد له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښې شي او غير له خدايه بل وجود ته قايل نشي. څنګه چه داصناموا وموجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهيم هم دصوفيانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحيد دکلمې مفهوم داسلامي تصوفددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغير موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- بې خدايه بل معبود نشته. (په لومړۍ مرحله کښې)
۲- بې خدايه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدايه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)

کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله اونبوي احاديثو کښې کړيدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.

ابن عربي وائې کتاب الله اونبوي احاديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي اوله دينه علاوه نور مفاهيم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.

په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر اوباطن، حد او مطلع لري تراوو بطنو يا اويا بطنوپورې. دايت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.

باطن ئې الهي عرفان اومطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر اوباطن پکښې يو کيږي.

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي اوبيا وايي: که ته په دغو معناګانونه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُّرِاِلّا فِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر اوباطن بوس اودانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي داسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

مـــــا ز قـــــرآن مغـــــز را برداشـــــتیم   پوســـــت را بـــــا دیگـــــران بگذاشـــــتیم

په شريعت باندې ډېرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن اوافضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت دځان دپاره دپيروۍ وړګڼي يوازې دفرايضو اداکول اوله محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري دنفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.

وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږغوندي وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده دخپل مالک په مقابل کښې دهيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).

دصوفيانو اجتهاد د فقهاوله اجتهاد نه فرق لري دوی وايي داسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، اوحنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی دعلم کلام علما دي. داحسان مجتهدين صوفيان اومشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري دشريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو دطريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو دحقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهرته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهرته ګوري، صوفي له ظاهرنه هغه خوا حقيقت په نظرکښې نيسي اوحال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به دکال په آخرکښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي اوپه دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی دفقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر دآخرت ضرر ئې ددنيا له ګټې څخه زيات دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلولـه ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت دضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه دلکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصېږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بډائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلورزرودرهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زيات په کنزکښې حسابېږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پيدا کوله. ده هم په کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان او مکان داختلاف په وجه په مختلفو فرقو ويشل شويدي اوهر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي او ځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او يونيم ئې لاد کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً نبه ګڼي او په ډېر شه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي داسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مينځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کېږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکي صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت او بندګی رابطه قايمه وي عبد او بنده ورته ويل کېږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کېږي او عبوديت له مينځه ځي.

۲- بله لار ورکي فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان او پيروان دي له انبياو نه خدای ته نژدې او ورانـدی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښې چه خدای حلول وکړي دهغه بشري جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هيڅ اختيار نه قايلېږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوز غيرا ختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطۍ په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.

مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته رانښوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې اوریښې یو له بله سره وتړلې.

وائي بایزید بسطامي (ابویزید طیفوربن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او دهغه ویناوه (لآ الهَ الا انَا فاعبُدُونی سُبحَانی مَا اعظَم شانی) ځینې صوفیان د شریعت ظواهروته په اصلي ارزښت قایل ندي او داسې فکرکوي چه شرع حق ته د رسیدو وسیله ده کله چه عارف حق او حقیقت ته ورسیږي نو بیا وسیلې ته څه حاجت نه پاتې کیږي.

مولانا جلال الدین بلخي هم د مثنوي په دریم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او دیوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسیږي او په وصل کښې ورته د خپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ویلې او د خپل عجز او نیاز او اشتیاق اظهار ئې پکښې کړیدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وایي:

گفـت معشـوق ایـن اگـر بهـرمن است — گـاه وصـل ایـن عمـر ضـایع کـردن است
مـن بـه پیشـت حاضـروتونامه خـوان — نیســت بــاری ایــن نشــان عاشــقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکــه بامعشــوق گشــتی همنشــین — دفــع کــن دلالگــان رابعــد ازین
هرکــه از طفلــی گذشــت ومردشــد — نامــه ودلالــه بــروی سردشــد

شیخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، د مبتدیانو د کمال وسیله ګڼي او داسې وایي:

ولــی تــا ناقصــی زنهــار زنهــار — قــوانین شــریعت را نگهــدار

د صوفیانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې د هر سببونه لري چه یو مهم سبب ئې سیاست او سیاسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمینو او صوفیانو اختلاف چه اوږد تاریخ لري د سیاسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شدید شویدی او کله ضعیف شویدی.

تصوف په ابتدا یعني د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسیط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کیده. وروسته ئې د آدابو او تعلیماتو دایره پراخه شوه او عمومیت ئې وموند.

د احرکت په دوهم او دریم هجري قرن کښې د زهد په نامه پیژندل کیده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې د کشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې د وحدة الوجود او د ادیانو د اتحاد بنه پیدا کړه.

د صوفیانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپید اکېږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً(احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمینان حال، دمشاهدې حال، دیقین حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختیار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کیفیاتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختیار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طریقې مختلفې او متعددې دي چه ضیا الدین ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښیي. جهاد یا مجاهده، شیخ نیول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طریقو مابه الاشتراک یعنی مشترک څیزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنی ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسیدو ډېره مهمه لاره او وسیله ده.
الله تعالی وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل دسبیل جمع ده دلارې اوطریقې په معنی چه دطریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه باید شیخ اوپیر ئې دمرید دپاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر دهر مریض دپاره دهغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.
دتصوف له (۷۳) طریقو څخه څینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱- قادریه:

داطریقه چه دجنید دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شویدی.
په شرعي علوموکښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څینې ئې دادي:
دده له مور څخه حکایت شوی چه دروژې په میاشت کښې به ده د ورځې دمورتی نه روده، یوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نو دعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظیم نور ولید چه یوصورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:
اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه! لعینه! لدې وینا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:
ماپه دغه ډول اویا تنه دطریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟
شیخ عبد القادر وویل دحرامو په حلالولو.
وايي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې یو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربېرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودرېده څه غږترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یوهم پوه نشو چه څه ئې وویل، مار بېرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دې په حرکت راولي اوبس.
د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلوېښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئي دده لاربنودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده اونه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شویدی. بني رفاعه دعربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېرو حتی چه کله به ئې د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئې له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئې په جامو پورې وګنډله.

۳- احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا حمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئې دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴- دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۶۷۷ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شویدی طریقه ئې په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئې تمسک درلود، شریعت ئې اصل او طریقت ئې فرع ګڼله، د ټولو خلکو مینه ئې د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵- اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسې زعیم (۶۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګڼله چه هغه د محبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبي. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امر کوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئې بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الاالله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږنیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الَّذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِیماً) پوري. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله د زړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) وروسته سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبی الأمی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ اٰلِه وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الف الف کَرَةٍ)

٦- شاذلیه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن على شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. على شاذلى په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلى او په ۲۵۲ هجري کښې وفات شويدى.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۲۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمى شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دى. دى بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۲۱۸ هجري کښې زيږيدلى او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدى. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختى نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دى.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړى مدرسه:

يعنى د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدى.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخداى عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړى له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خداى عبادت کوي. حسن بصرى (۱۱۰ هجرى) دځينو په قول ددې مدرسې لومړى فرد دى چه زهد ئې دخداى له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدى.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخداى په محبت بنا دى ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِي جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيمِ وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت در ته ندى کړى او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه را سره دى عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دى).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيليږي او ادراک ئې په دوه ډوله دى:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، او وهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالى، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتيجه په لاس راځي چه دصوفيانو طريقه په وجداني حيات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پيدا کوي او له عقلی حيات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجيد هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبيرنشي کولی.

صوفيان وايي انسان دوه ولادته لري يو ولادت ئې هغه دی چه دمور له ګېډې څخه دنيا ته راځي او (ثاني ولادت) ديوه نوي معنوي خلق په پيدا کولو صورت مومي يعنې دژوند دطريقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځينې غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکار پسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبی غږ ترغوږه شو: ابراهيمه ايا ته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغو آوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅو ئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و او په زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دا نه دی چه سړی زيږ او شړېل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنيا ته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.

دی پدې عقيده وچه دډېر وښځو لرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله ويناوڅخه ئې يوه داده: ((که يو شرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) موولید چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيدا کولو دپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کار کښې نقصان پيښېږي نو څه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټينګ و او دشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغداد ته راوستل شو او خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.

هغه ترېنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی وا و هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بيا ترېنه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکار وکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقيقته وګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهېدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړېده. دی وایی له ماسویٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه ځرګنده کړه او ځینې نوي خبرې را پیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او څوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطور لاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر　　　وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هر ځای او هر څه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او (مَافِی الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې ووینې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطی کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلى شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دى چه اساس ئې دغه قدسي حديث دى: (مَاتَقَرَّبَ الَي عَبدِی بِشَئٍ اَحَبِّص اِلیَ مِن اَدَاَ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرَّبُ اِلیَ بِاالنَوَافِلِ حَتّیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامي تصوف په نظر هغه دى چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خداى انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خداى يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هندوانو د تصوف په فنا متاثر شوى ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلى و.
بايزيد بسطامى (ابويزيد طيفوربن عيسىٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجرى) کښې مړشوى دى چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کېږي. (لااله الا انَا فَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).
ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږېدلى او په عراق کښې لوى شويدى. مشايخ ده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او ډېرئې قبلوي. دى د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړى دى. ده آرا غامض او تياره دي، د اناالحق وينا ده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي ده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دى ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلى دى.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه ده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو ده د تکفير په فتوى کښې خپل تردد څرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوى صادرول ئې مشکل کار ګاڼه.
وايي چه د ده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- د ده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- د ده په الوهيت باندې د ده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب د ده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
د ده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې تربنه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دى او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړى و چه د ده نفوذئې په بغداد کښې د ده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتى چه د خدايي حد ته ئې رسولى و او د ده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندى کولى شي، غيب کشفولى شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه څرګندولى شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محى الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه درې قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالى په (۴۵۰ هه) کښې زيږېدلى په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولى دى. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث ومنل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ځلور کاله ئې په دغه ډول تېر کړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسي حالت ور ته پېښ شو چه ژبه ئې کلې شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي.
ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژند ګلوي ورپورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پېژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشوکولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتیني خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړې په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غار ته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دریږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراً ورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام رد کړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تاسې يوبل حالت راشي چه دغه وينبتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.
صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که ځوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه وينبتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راوينبېږي.
امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه د خالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.
طبيعيون هغه دي چه د خدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئې وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئې په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئې سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئې پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.
دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئې استيلاوکړه او هغه اهل سنت ئې هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ وا و د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او دشيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيهؤعقايدپکښې راګډشوي و غزالی ئې مخه ونيوله او تصوف ته ئې نوی ژوند وباښه، دخلکو ښه نظرئې ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئې ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وحدة الوجودمرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغيزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين اوعلم حق اليقين ئې بولي.
علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بيت الله ته لاړشي او په سترګوئي ووينی نوعلم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيدا شي.
همدغه سړی چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت اوکيفيت اونورو خصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق اليقين علم ويل کيږي.
په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پيدا شي، دحق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مګر لومړی يقين نسبي دی، دوهم افتراضي اودريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالو کښې دی.
ايمان هم درې ډوله دی: دقول تقليدي ايمان، دفهم استدلالي ايمان، دمعرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازې په ظهورکښې دي.

محی الدين ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې د اسلام د ديني فلسفي لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفيانو ده ته دشيخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاوليا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه او تصوف قايم بالذات علم وګرځيده چه په اروپا ، آسيا او افريقا کښې ئې دصوفيانو طريقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پيروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته يو حقيقت موجود دی لکه چه دعقايدو او مذاهبو ترشا هم يوحقيقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسيدو هڅه ده. کوم حقيقت چه دشريعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشريعت باطن اودشريعت روح دی.
دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احاديثو کښې ظاهر اوباطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کريم تفسير کړی چه له ظاهري تفسير څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل ګڼلی چه شريعت لکه ونه او حقيقت ئې ميوه بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعي احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه دشرعي احکامو له علم سره يو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بيان ځوک مستقل علم بولي او ځوک ئې دنحوې دعلم جز بولي.
ابن عربي وايي: دکتاب الله او سنتو تفسير چه متصوفين ئې کوي له ظاهر ځخه ئې عدول مه ګڼئ آيت او حديث دخلکو دفهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نور مفاهيم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصيب کيږي.
په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو اويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي او صوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود ګڼي.
دابن عربي د وحدة الوجود نظريه داهل کلام له ډيرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړ چه لومړی مصرته لاړه او بيا له يوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړ چه د ده دتعليماتو محور وه. دی په هر موجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلي کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړيدی او اساسی ځای ئې نيولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤ او وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فيلسوفانو شرحې او تعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې ليکلي دي چه ډېرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.
ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهور شاعر په خپلو ځينو اثارو کښې دده مديون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپينوز - او هګل) واقع دي.
سيد جمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعو ځخه دی او دهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيروو چه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او ددوستی او محبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډېر پيروان ئې پيدا کړه.
دده دا بيتونه دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل اليوم انکر صاحبی	اذا لم يکن ديني الی دينه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة	فمرعی الغزلان ودير الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطايف	والواح توراة ومصحف قرآن
ادين بدين الحب کيف توجهت	رکائبه فللحب ديني وايماني

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانوورشو، درهبانانودپاره دیر، دبتانو دپاره معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دین می دمحبت دین دی او ایمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدین:

دمولویه طریقې خاوندهم دمذاهبو او ادیانو اساس یوګنې او په دې عقیده دی چه دمختلفو او راز راز دینونو داختلافاتو منشا داده چه دمختلفو هیوادونو اوښارونو خلک یود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.

دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبولیک او کنائي شکل دمختلفو هیوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بیانوي چه یو دینار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهیدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅوچه یو داسې سړی پیدا شو چه د ټولو په ژبو پوهیده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخیستلو له مینځه یوړه.

تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طې کولو دمعرفت او حقیقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهیم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګلیسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدین) وبلل شو وایي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانیت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.

ابن سینا د بلخ مشهور فیلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصیص کړه.

ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عمیق اودقیق نظرخاوند چه عرفاني اونفسیاتي تحلیلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.

دغه راز ډېر محققین اومفکرین په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه:

په تیرو بحثونوکښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کریم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کریم کښې ذکر شویدي داهم وویل شوه چه د تصوف شروع له زهد او ریاضت څخه شویده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټینګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونیولو، په لوږوتیرولو اوپه قیام اللیل دزهد او ریاضت عملي تعلیم خپلو اصحابو ته ورکړیعنې دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام یادګاردی او د پیغمبر زاهدانه اوفقیرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.

ځینې آیتونه اونبوي احادیث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنیاد ټینګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضیح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره یانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نیولو سره ځینې نور آیتونه اونبوي احادیث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري یاتصوف مقید کوي.

د تصوف په لومړۍ مدرسه یا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ویل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت باید د اهل وعیال دنفقې پیداکولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعیفه کولو موجب شي چه د ژوند فعالیت غیرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحدیثونه د ذکر وړدي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايي شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلى دي. رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل: (فقُم وَنُم وَصُم وَ افطِر وَصُم مِن كُلِ شهرٍثلاثة ايامٍ ولک مثل صِيَامِ الدهرِ) يعنى د شپې ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښې درې ورځې روژه نيسه او دا به ستا د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت ترديې زيات دی. رسول الله (ص) وويل نو يوه ورځ روژه او سه او دوه ورځې بوزه ابن عمر بيا وويل:
ترديې مې هم طاقت ډېر دی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه او يوه ورځ بوزه او سه، دا د داؤد عليه السلام روژه او اعدله روژه ده.
هغه بيا خپل طاقت زيات وښود او رسول الله (ص) وفرمايل ترديې افضله او بهتره بله روژه نشته.
۲- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلى الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تا څه شوي دي؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډاى سړى بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وواييه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟
عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:
(لاتصفعل انّ لنفسک عليک حقاً وانّ لجسدک عليک حقاً وانّ لاهلک عليک حقاً فصلّ ونُم وصُم وافطِر) يعنى داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئي هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه د صوفيانو دا ادعا چه دوى د تصوفي مقاماتو او احوالو په طى کولو د غيب په کشفولو برياليي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غيب علم په خداى پاک پورې خاص دى او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه د ملاخطې وړ دي:
۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آيت ۵۰) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ما سره د خداى خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحى راته شوي وي.
پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګر چه وحى ورته وشي، په وحى کښې د غيب کشف شامل دى او کيدى شى چه د وحى په وسيله غيبى پوهه ورته حاصله شى.
۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ۵۹) د غيب کلى ګاني له خداى سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.
۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت ۶۵) وواييه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).
ټول علم غيب يوازې د خداى پاک سره دى او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نو ځينې بندګان په ځينو غيبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.
له علم الغيب څخه مراد محض ظن او تخمين نه دى او نه هغه علم چه له قراينو او دلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دى چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نو دغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر د صوفيانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقى مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنى نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کيږي.
د غه راز آيتونه چه د غيب علم په الله تعالى پورې مختص کښي او هغه آيتونه چه د وحى او الهام په صورت غيبي پوهه د خداى له لورې انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خداى

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک ئې د چا په برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه د الهي علم یو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت را نقل شویدی او عالم الغیب یوازې خدای پاک دی او بس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نو خدای پاک ته خو هیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف د زماني په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیر را غلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لا ډېر محسوس او مشهوردی. د نن ورځې صوفي د پرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. د پرون صوفي ابراهیم ادهم د جاه و جلال په بها صوفي توب حاصل کړ او د نن صوفي په صوفیتوب د دنیا جاه و جلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان د خدای باله او دا صوفي خدای د ځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړۍ او هغه وړۍ ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شړله زیږه صوفیانه شړۍ چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډا یانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه د نن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه او دی له بیخونده او بې مزې شیانو پرهیزکوي.

هغه ځان خوار اوه او دی خلک خواروي. د پرون صوفي د باطن صفائي درلوده او د نن صوفی په زیږه او جامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه د استغنا په وجه او دی د ډېرې غنا په وجه. هغه د دنیا ته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینبه تیرو له او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و او دوی په عیش وعشرت.

د پرون صوفي لکه دیوجانس د سکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګر د نن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سر پرې ماتوي. لکه چه او سنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان د دې وخت مسلمان هم د صدر اسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زر او څو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. د اسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او او سنی دماغ داسې فکر کوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت تر هغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و او هغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاورو ته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې د خپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه او متناقض مسائل را پیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کار شو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کار واخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه د کفر خدمتګار هم.

قادیانیت د جعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې د مختلفو فرقو او مختلفو عقاید وظهور د خلفای راشدینو نه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم را ژوندۍ شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امویانو او عباسیانو په وخت کښې د متکلمینو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله او بله اشعریه یا اشاعره بلل کېږي. د همدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک او تردید ورسره ملګري و.

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقایدو کښې لکه: توحید ، تجسم ، جبر او اختیار ، معاد ، ایمان ، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقیدې خاوندانو د خپلې عقیدې د اثبات د پاره عقلي دلایل پیدا کول د دغو دلایلو راغونډول ، تصنیف او تالیف د علم کلام اساس وګرځید او د عقل مذهب په دین کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو یو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په یوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بیل ځای ونیوه او اعتزال ئې اختیار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وویل: (اعتزل واصل عنا) یعنې له مونږ څخه لیرې او بیل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د یوه بل شاګرد عمرو بن عبید په ملګرتیا یوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه یعنې د صوفي شاګرد معتزلی شو او معتزله فرقه ئې تاسیس کړه. معتزله د متکلمینو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځینو عقایدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آیتونو تاویل او تفسیر نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځینو د کبیره ګناهونو مرتکبین کافر ګڼل ځینو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ویل چه له کافرانو نه ډېر بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ویې ویل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بین المنزلتین منزلت لري او د کفر او ایمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بین المنزلتین عقیده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبیقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل ، د جمل او صفین واقعه او داسې نور او دا د امویانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمینو بله فرقه اشعریه یا اشاعره وه.

د معتزله فرقې یو تن (ابو الحسن بن اسماعیل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله دیوه خوب دلیدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځیده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهي ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختیار کړ. ده وویل زه د خدای په کلام او د پیغمبر په سنتو یعنې په هغو احادیثو تمسک کوم چه اصحابو او د حدیثو امامانو ئې روایت کړی دی.

اشعریه یا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګرد و. اشعریه په حقیقت کښې د کوم نوي مذهب پیروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حدیث پرې عقیده لري.

علم کلام چه دیني مسایل په عقلي دلایلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې یوناني فلسفه ده.

متصوفین دغه علم ته ښه نظر نلری او ځینې ئې که ډېر مخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وایي: (قرآنی دلایل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمینو دلایل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عیاد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وایي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنید مشهور صوفي يوه ورخ په لاره تېرېده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلي دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) يعني هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي امامان سفيان ثوري او اکثرو محدثينو دغه علم تحريم کړی دی. لکه چه د مخه وويل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو او عباسيانو په وخت کښې زياتې شوې او کله چه خليفه منصور عباسی فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقايدو کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلي دلايلو بازار تود شو.

د هارون الرشيد پلار خليفه مهدي چه د نوې پوهې ټينګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه وليکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذيل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه وليکل.

له خليفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشيد په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمينو سره ئې رويه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په يوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پيدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا يو خط هارون الرشيد ته وليکه چه مسلمانانو خپل دين د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دليل او برهان کولی شئ يو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشيد يو فقيه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره يو نماينده وټاکل شو چه فقيه ته ئې وويل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقيه وويل: هو! د خدای يو صفت قدير دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماينده وويل: آيا د ځان په شان خدای پيدا کولی شي او د خپل مثل په پيدا کولو هم قادر دی.

فقيه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د غه علم او د غه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشيد وروسته تر هغه متکلمين راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ. د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسيده او معتزله ؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوين ته ئې اقدام وکړ.

وائي چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه يو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډېرې خبرې په دې باندې کيدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځينې وائي د فلسفې يو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسيانو په وخت کښې وضع شوا و پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدين) بلل کيده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حفيفه هغه کتاب چه په عقايدو کښې ئې وليکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعريه ځينې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعيد:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځايونه نيکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړيدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ويرولي دي د عدالت تقاضا هم دغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بديو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پيدا کېږي چه آيا په خدای باندې د وعدو او وعيدونو په ځای کول حتمي او لازمي امر دی که نه دی. يعني الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وايي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مايشا دی او کولی شي چه مطيع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع د پاره اجر او د ګنهګار د پاره (چه بې توبې مړ شي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذ بالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې دا هم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بيا هم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لری او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځی.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات و مومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا دلويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً دلويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي د غه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې په دې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پيغمبر ته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پيژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د ده د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که د غسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه بنائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو د غسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَهُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِي الرِسَالَة وَاِن لم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبر دى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.
دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارو له عواقبه څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.
په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الی – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.
هر کله چه پيغمبر د خدای له لوري مامور دی چه خلکو ته ووايي چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).
يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي و، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.
نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چورمنکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې ددوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دامنی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول ددې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانو لکه: عبد الله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.
عبد الله بن مقنع دوه مياشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که ددې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبد الله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئې به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسیؑ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

(c) ketabton.com: The Digital Library

دهمدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني اوشاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائي له خارق العاده توب څخه مجزاکوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځیني مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان واو په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (دپاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه اوصورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.
د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیاته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو څواوکښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.
ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ اوتکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیرکوي اجتماعي روابط اوسازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب اوتولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خوسره له دې بالاخربره هغه ځای ته رسېږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییرته څه اعتناکړیده اوکه نه؟ آیا په دیني اوشرعي احکاموکښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلی یې ده؟
په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانوځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبارئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضاکوله.
دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني اوشرعي احکامو کښې اجتماع اوقیاس وروسته له آیت اوحدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر اوزمانې سره تطابق او د نوواحکامو استنباط او استخراج ضرورګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.
په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورومذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او دخلکو داحتیاج مطابق په شرعي احکاموکښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتوکښې مینځ ته راغله اوبیا لوئې لوئې فتاوې راووتې اوله اصولو اوکلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.
په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائي د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخري زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي اوپه دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیاهم ویلی شوچه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیرچه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیردی او ډېر زیات اهمیت لري که د آخري زمانې د دیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نوبیا د اخري زمانې د نوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

(c) ketabton.com: The Digital Library

احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کيدی. که څوک دا ووايي چه د اجتهاد حق يوازې په څلورو امامانو (ابو حنيفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دليل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسايل راويستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرينو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو يوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دين مخالفت نه ګڼل کيده پخپله دڅلورو مذهبو يو له بله اختلاف دا ښيي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بيا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په يوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شويده چه يو مذهب به صحيح وي او نور دا جتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي يا به په يوه مذهب کښې ځينې احکام صحيح وي او په ځينو کښې به اشتباه پيښه شوې وي: (اَلشّيخُ تَارَةً يُخطِي وَ تَارَةً يُصِيبُ) شيخ کله خطا کېږی او کله حق ته رسېږي يعنې دا نشی کيدی چه ټول مجتهدين په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستی زمانې دا يجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زمانې د تغير په وجه د ديني احکامو تغير راښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځينې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډېر شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امر کوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګېږي خو څه موده وروسته چه حالات بدلېږي يو بل آيت نازلېږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهېږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په ديني تکليف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډېره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو يعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډا ګان او ضعيف شوه اونوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معناً او روحاً قوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامور شو يعنې د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډېر وخت په تېريدو په يوه قرآني

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغېير راغی او علت ئې هم د زمانې تغيير وښودل شو ځکه د تخفيف د آيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library